

A fiumei nyomdászat kezdetei

Bánfi Szilvia

A Hungaria Typographica 18. századi sorozata keretében az 1779-ben alapított fiumei Karletzky nyomda 1800-ig használt készletének feldolgoása is elkészült.¹ E nyomdai készlet feltárása kapcsán szerzett ismereteinket kívánjuk az alábbiakban közétetni.

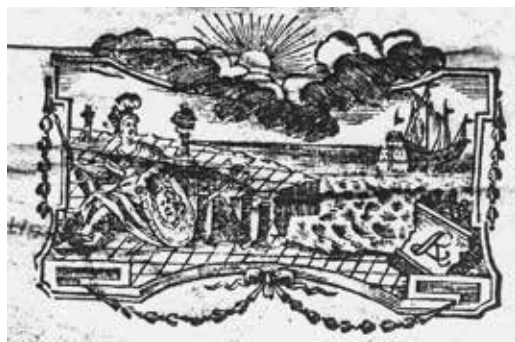
1. ábra. E könyvdísz az olmützi tipográfiában 1762–1764 között volt használatban, míg a fiumei nyomda első alkalommal 1783-ban szerepeltette

Fiume (ma Rijeka, Horvátország) nyomdászata a 16. században indult egy glagolita betűtípussal felszerelt nyomtató műhellyel. Az első latin betűs nyomda működésének kezdete minden valószínűség szerint szorosan összefügghetett Mária Teréziának az 1779-ben hozott rendeletével, amelynek értelmében a szabad kikötővel rendelkező Fiumét a magyar Szent Koronához – Separatum Sacrae Regni Hungariae Coronae adnexum corpusként – csatolta.² A Habsburg-uralkodó Fiume gazdasági és kulturális életének fejlesztése céljával a birodalom más területeiről kereskedőket és iparosokat telepített be a kicsi, ekkoriban ötezer főt számláló kikötővárosba. A kínákozó lehetőséget kihasználva költözhetett Fiumébe a 18. század utolsó évtizedeiben az első hivatalos nyomtató, a fiumei nyomdászdynasztiát megalapító, cseh származású Lavrenz (Lovrinz Aloyzin, Vavřinec Alois) Karletzky (?–1798), akinek nyomdaállítási engedélye 1779. július 24-én kelt.³ Bár

jelenleg nem rendelkezünk pontos információval születésének időpontjáról, helyéről, iskoláztatásáról, mégis a nyomdakészletében megtalálható egyik jellegzetes záródísz (1. ábra) kapcsán személye kapcsolatba hozható az olmützi Hirlin tipográfiában faktorként tevékenykedő Martin František Karletzkývel (?–1772). Feltehetően, rokoni kapcsolatban voltak, talán édesapja lehetett Lavrenz Karletzkynek. A kérdés tisztázása további kutatást igényel.

Lavrenz Karletzky a nyomdász mesterségben való jártasságát Johann Thomas Trattner bécsi tipográfiájában mélyítette el. Majd a nagyszombati jezsuita Akadémiai nyomda szedője lett. Ám XIV. Kelemen pápa rendeletét követően Mária Terézia 1773. szeptember 20-án feloszlatta a jezsuita rendet. Így a nagyszombati nyomda és az egyetem a királyi kamara kezelésébe került. 1777-ben pedig Budára, a királyi várpalotába költöztették a nyomda nagyobb részét az egyetemmel együtt. Lavrenz Karletzky a Nagyszombatban hátra maradt nyomda szedőjeként nehezen boldogulhatott, ezért feltehetően hamarosan távozott. Mielőtt saját nyomdai vállalkozását Fiumében megindította, azt megelőzően Johann Fridrich Eger műhelyében dolgozhatott Laibachban (ma Ljubljana, Szlovénia).⁴

A fiumei Karletzky nyomda mai tudásunk szerint 1780-ban kezdte meg tényleges műkö-

2. ábra. A Karletzky nyomda nyomdászjelvénye

3–4. ábra. A német nyelvű változat és az utánmetszett olasz nyelvű változat

dését. Az évente megjelentetett könyvek száma két-háromnál nemigen volt több. Lavrenz Karletzky 1798-ban bekövetkezett haláláig az általa kiadott nyomtatványok száma nem érte el a harmincat. Tipográfiájában a kiadványok nyelvi szempontból főleg latin, majd olasz, német és a század végén már horvát nyelven jelentek meg.

A Karletzky-nyomtatványok között található az a horvát nyelvű imakönyv, amelynek rézmetszetes címlapelőzéke a fumei Szent Vid templom *Csodakeresztjét* ábrázolja olasz nyelvű felirattal. Témája a 13. században történt csodás eseményt örökítette meg. 1296-ban Szent Vidnek, Fiume védőszentjének tiszteletére kis kápolnát állítottak, homlokzatán a keresztre feszített Jézus Krisztussal. A legenda szerint egy alkalommal a horvát Peter Lonzarich legény két társával e kápolna előtt kártyázott, s mivel folyamatosan veszített, ezért dühében egy követ a feszület felé hajított. Szerencsétlenségére pont Krisztust ta-

lálta el, akinek az ütés helyén nyomban eleredt a vére. Lonzarich tettét követően azonnal a föld alá süllyedt, csak az a karja maradt kint, amellyel a feszületet megdobta. Az esetet Isten ítéletének tartó felbőszült nép viszont ezt a kezét megégette. A város e csoda emlékére 1296-ban kis templomot állíttatott, homlokzatán a csodafeszülettel a csodatétel helyszínén, amely zarándokhely lett. Ettől kezdve ide jártak a veszedelmek, betegségek elhárításáért imádkozni a hívek. Évszázadokkal később a jezsuiták Szent Vid, Modeszt és Krescentia tiszteletére ezen a helyen új templom építésébe kezdtek. 1659-re elkészült a főoltár, amelyre visszavitték a *Csodakeresztet*. 1796-ban nagyszámú zarándok részvételével ünnepelték meg a csodatétel, valamint az eseményt követően, 1296-ban felépített kis templom felszentelésének 500-dik évfordulóját.

A horvát nyelvű imakönyvben alkalmazott, olasz felirattal készült rézmetszet annak a német

5. ábra. A fiumei nyomda egyik fejléce

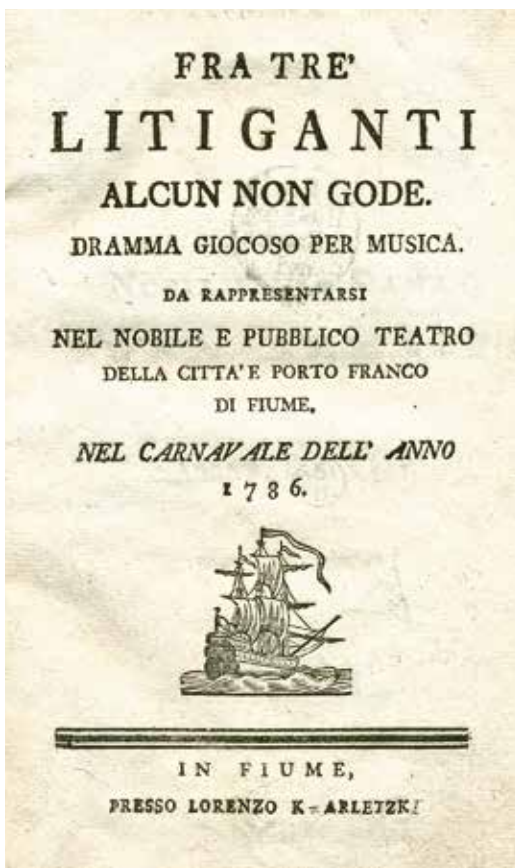
nyelvű változatnak (3. ábra) az utánmetszése, amely önálló imalapon szerepelt, és így maradt fenn. A magyarországi szakirodalom eddig összesen három, két német és egy olasz nyelvű felirattal készült fiumei *Csodakeresztet* ábrázoló rézmetszetet tart számon. Közöttük azonban nem szerepel a fiumei tipográfiai anyag összeállítása során most megismert, a Karletzky nyomda által 1796-ban megjelentetett horvát nyelvű kiadványában szereplő, olasz nyelvű felirattal ellátott és nyomdai cifrákkal körülvett *Csodakereszt* változata.

A Karletzky tipográfia minden valószínűség szerint nem rendelkezett rézsajtóval. Karletzky a rézlemezről készített kész lenyomatot alkalmazta az 1796-os horvát nyelvű vallásos kiadványának illusztrálásakor, amit a kötetbe való beillesztés előtt saját nyomdai cifráiból kialakított díszítéssel keretezett másodlagos nyomtatással (4. ábra). Valószínűsíthetően az olasz nyelvű rézmetszet is, akárcsak a német nyelvű szöveget tartalmazó rézmetszetlevonat, nyomtatott szöveget nem tartalmazó sokszorosított szentképként került forgalomba. Feltehetően a már említett félévszázados jubileumi ünnepségre készült, amelyet Lavrenz Alois Karletzky a fentiekben leírt módon díszített, majd címlapelőzékként alkalmazott. Továbbá figyelemre méltó még az is, hogy a leginkább latin, német és olasz nyelvű kiadványokat megjelentető Karletzky nyomda olasz feliratos rézmetszetet alkalmazott címlapelőzékként a horvát nyelvű imakönyvben. A fiumei *Csodakeresztet* ábrázoló rézmetszetnek valószínűsíthetően nem létezett horvát nyelvű feliratos változata.

A Karletzky nyomda igényesen összeállított felszereléséhez tartozott még a bizonyára maga által megtervezett nyomdászjelvénye mellett 5 darab címer; 29 darab záródísz, illetve fejléc; 58 darab nyomdai cifra és lénia; valamint 36-féle betűsorozat. A nevének monogramját is feltűnítő nyomdászjelvényén balra a városvédő Pallas Athéné szerepel. A bölcsesség, a jog és a művészetek istennője sisakban, lándzsával látható, mellette aigisz pajzsa a Medúza fejjel. A háttérben kikötő és hajó látható a tengerrel, amely egyértelműen Fiumére utal. Felül a felhőből kibukkanó Nap szórja szét sugarait. E nyomdászjelvény már 1780-ban szerepelt a *Tantamen publicumet solemne, quod secundum institutum regium II. semestri exhibitum est in regio Fluminensi Lyceo* című kiadvány címlapján. Karletzky nemcsak a nyomdászjelvényével, hanem számos alkalommal a vitorlás hajót ábrázoló könyvdíszének a kiadványain történő szerepeltetésével is hangsúlyozni kívánta Fiume tengeri kikötővárosi jellegét.

Ezzel a készlettel Lavrenz Alois Karletzky leginkább rövid terjedelmű hivatalos alkalmi kiadványokat, az oktatáshoz kapcsolódó iratokat, továbbá a mindennapi életet segítő tervezeteket, mint például a tengeri kereskedelem előmozdításáról szóló német nyelvű javaslatot (6. ábra) nyomtatott ki. Mindezek mellett irodalmi alkotásokat is megjelentetett, leginkább olaszul, így többek között például az 1786. évi karneválon a nyilvános városi színházban előadott zenés vígjáték szövegekönyvét (7. ábra).

A nyomdaalapító 1798-as halálát követően a nyomdát özvegye Rosina Karletzky vezette. Ezt

6–7. ábra. A Karletzky nyomda német és olasz nyelvű kiadványának címlapja

követően több évtizedig, 1823-tól legalábbis 1867-ig a Karletzky testvérek jegyezték a kiadványokat, olaszul Fratelli Karletzky név alatt. Nevük még az 1867-es nyomdászjegyzéken is szerepel. Az 1889-ben megjelent *Magyar nyomdászok évkönyve* szerint ekkor a nyomda tulajdonosa Karletzky Ferenc volt. A Karletzky nyomda egészen a 19. század végéig működött (1897).

JEGYZETEK

- 1 A szerző kutatásait az NKFI–OTKA K 104231 számú pályázat támogatta.
- 2 Fiume 1779 és 1918 között tartozott Magyarországhoz, kivéve azokat az időszakokat, amikor a franciák (1809–13), az osztrákok (1813–22) és a horvátok (1848–68) megszállták a várost.

- 3 V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Budapest Balassi, 1999, 213.
- 4 Novák László: *A nyomdászat története*. IV. könyv: XVIII. század. Budapest, 1928, – <http://www.enciklopedija.hr> – V. Ecsedy, i. m. 213.
- 5 *Letanie muke, i smarti isukerstove, ...* U Rici, Po Lovrinczu Aloyziju Karletzka 1796.
- 6 Szilárdfy Zoltán – Tüskés Gábor – Knapp Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Budapest Egyetemi Könyvtár (Fontes et Studia) 1987, 87., 88., 89. sz. tételek. – V. Ecsedy Judit: *Deutschsprachiges Bücherangebot kroatischer Druckereien (18. Jh.)* megjelenés alatt.